

Društvene i humanističke nauke

dr Mile Ilić
Filozofski fakultet Banja Luka

Strategije podsticanja stvaralačkog ispoljavanja učenika i studenata u okviru građanskog obrazovanja

UDK 37.035
159.928

Sažetak

U radu se, prvi put kod nas (pa i u svijetu), prezentuju i rasvjetljavaju strategije podsticanja stvaralačkog ispoljavanja učenika i studenata u okviru građanskog obrazovanja (vaspitanja za demokratiju). Obrazloženi su mogući kreativni pristupi nastavnika obrnuto dizajniranom mikroplaniranju stvaralačkih aktivnosti učenika i studenata u procesu građanskog obrazovanja.

Apostrofirane su pedagoško-psihološke odrednice izvedbene strukturne varijante i primjeri podsticanja stvaralačkog ispoljavanja učenika u redovnoj nastavi građanskog obrazovanja – fokus; inventivno rješavanje individualnih, tandemskih i grupnih zadataka i problema; vježba kritičkog razmišljanja; debata; simulacija; stvaralačke likovno-ilustrativne vježbe; eseji – te njihove prezentacije.

Rasvjetljavani su metodološki koncepti, tehnike i kriteriji vrednovanja stvaralačkih postignuća učenika i studenata u nastavi građanskog obrazovanja.

Posebno poglavlje posvećeno je stimulisanju i fleksibilnom vođenju istraživačko-stvaralačkih aktivnosti učenika u okviru projekta “Mi narod... Projekt građanin”, kao vannastavne aktivnosti u kojoj se učenici svake godine angažuju u obučavanju za istraživanje mjera javne politike.

Ključne riječi: strategije, podsticanje, stvaralačko ispoljavanje, učenik – student, nastavnik, građansko obrazovanje,

interaktivna lekcija, fokus, debata, simulacija, rješavanje problema, kritičko razmišljanje, likovno-ilustrativna vježba, projekat “Ja, građanin”, mjera javne politike, istraživanje, kreativnost.

Uvod

Pored opštih, pretežno psihološko-pedagoški rasvjetljavanih, strategija i modela podsticanja darovitosti, sve su aktuelnija naučno-metodološka i stručno-metodička pitanja koncipiranja i primjene strategija stimulisanja stvaralačkog ispoljavanja mladih u okviru određenog vaspitno-obrazovnog područja i/ili nastavnog predmeta.

Zadnjih godina XX i na početku XXI vijeka, u našu osnovnu i srednju školu i na nastavničke fakultete uvedeno je građansko obrazovanje (vaspitanje za demokratiju, demokratija i ljudska prava...), pretežno kao obavezan nastavni predmet, a u nekim krajevima kao fakultativna nastava. Kao vannastavna aktivnost, realizuje se svake školske godine program “Mi narod... Projekt građanin”. Građansko obrazovanje mladih ima izuzetan društveni i personalni značaj, vrlo složene pedagoške intencije, didaktičko-metodičke specifičnosti, početne uspone i izazove, vizije i perspektive. U okviru građanskog obrazovanja postoje realne mogućnosti i potrebe afirmacije kreativnog rada nastavnika, kritičkog i stvaralačkog ispoljavanja učenika i studenata.

Zato je teorijski i praktično relevantno cjelovitije razmatranje strategije podsticanja stvaralačkog ispoljavanja učenika i studenata u redovnoj nastavi građanskog obrazovanja, kao i rasvjetljavanje strategije stimulisanja i podržavanja njihovog istraživačko-stvaralačkog rada u okviru programa “Mi narod... Projekat građanin” – svojevrsne vannastavne aktivnosti.

Podsticanje stvaralačkog ispoljavanja učenika i studenata u redovnoj nastavi građanskog obrazovanja

Stručno-metodički kompetentan i inventivan nastavnik koncipira i ostvaruje podsticanje stvaralačkih aktivnosti učenika (i studenata) u redovnom nastavnom procesu savremenog

građanskog obrazovanja¹. Takve aktivnosti imaju istaknutu poziciju u okviru povezanih etapa nastavnog rada:

1. neposrednog planiranja (pripremanja) interaktivne lekcije građanskog obrazovanja,
2. fleksibilnog organizovanja stvaralačkih vježbi učenika (i studenata) u okviru interaktivne lekcije građanskog obrazovanja i
3. vrednovanje rezultata stvaralačkog vježbanja (rješenja zadataka i prezentacija).

Poznato je da su stadiji *neposrednog planiranja* (mikro-planiranja, pripremanja) nastave u obrnutom “dizajnu”:

1. identifikacija željenih rezultata,
2. određivanje prihvatljivih dokaza i
3. planiranje iskustava aktivnog učenja i djelotvornog poučavanja.

Identifikujući željene vaspitno-obrazovne rezultate, nastavnik treba da razgraničava sadržaje koji će se učiti ili poučavati u cilju trajnog razumijevanja od onih znanja i umijanja koje je važno znati ili onih sa kojima se vrijedi samo upoznati. Najviši nivo trajnog razumijevanja postići će učenici kad samostalno ili interaktivno rješavaju kreativne zadatke. Njihova rješenja biće najuvjerljiviji prihvatljivi dokazi da su usvojili trajna znanja, vještine, vrline i sposobnosti djelotvornog građanina demokratskog društva. Ti dokazi mogu biti likovne ilustracije, simulacije, debate, igrokazi, eseji, itd. Idući obrnutim redom – od željenih rezultata, preko prihvatljivih dokaza da su oni postignuti, nastavnik treba da studiozno planira iskustva aktivnog (smisaonog, kritičkog, otkrivajućeg, interaktivnog..) učenja i djelotvornog poučavanja. Planiranje iskustava učenja i poučavanja relevantno je započeti pitanjima:

1 U završnom razredu OŠ na području pojedinih kantona Federacije BiH uvedeno je *Građansko obrazovanje* kao obavezan predmet u okviru kojeg se realizuju planirane interaktivne lekcije radi usvajanja koncepata AUTORITET, ODGOVORNOST, PRAVDA i PRIVATNOST. U Republici Srpskoj slične su strategije realizacije tih koncepata građanskog obrazovanja u okviru programa vaspitnog rada odjeljenjske zajednice II – IX razreda OŠ. U završnim razredima srednje škole u BiH (RS i FBiH) uveden je obavezan predmet „Demokratija i ljudska prava“ sa 2 časa nedjeljno. Na nastavničkim fakultetima, uglavnom se izvodi nastava iz Vaspitanja za demokratiju (Građanskog obrazovanja, Edukacije za demokraciju) sa 2 časa nedjeljno (obavezne ili fakultativne univerzitetske nastave).

- Koja znanja i vještine iz oblasti građanskog obrazovanja moraju steći učenici i studenti da bi se mogli uspješno kreativno ispoljavati, te – obrnuto – koje će stvaralačke aktivnosti doprinijeti produbljivanju takvih znanja?
- Šta i kako treba predavati i demonstrirati, u svjetlu ciljeva interaktivne lekcije građanskog obrazovanja i kreativnih performansi?
- U kojoj mjeri je cjelokupan dizajn plana poučavanja, učenja i stvaralaštva koherentan i pedagoški efektivan?
- Koje materijale i resurse treba obezbijediti za stvaralačku vježbu učenika (ili studenata)?

Na početku časa građanskog obrazovanja, nastavnik treba da kreativno posreduje između učenika (studenta) i centralnog sadržaja učenja realizacijom unaprijed pripremljenog i metodički osmišljenog *fokusa*. "Fokus je što upečatljiviji početak obrade lekcije koji treba efektno, snažno, jasno i uvjerljivo da skrene pažnju polaznika na temu lekcije. Može se realizovati kao gest, čin, postupak, aktivnost, kazivanje ilustrativnog primjera, slučaja iz medija, pitanja, dosjetke, dijaloga, igrokaza, prezentacije, izjave, fotografije i slično" (Ilić, 2002, str. 211).

Na primjer, kad se obrađuje lekcija "Šta je autoritet?" u drugom razredu OŠ, fokus može biti kratka prepirka učitelja i pripremljenog učenika o tome ko će biti glavni na času, a zatim se u sažetom razgovoru ova "gluma" dovede u vezu s pojmom i primjerom autoriteta.

Prilikom realizacije lekcije "Kako možemo odlučiti želimo li novu odgovornost?"

(II razred OŠ, na početku simulacije na učiteljskom studiju, seminaru za učitelje) možemo u učionicu unijeti vazu sa cvijećem i pitati: „Ko bi mogao ove nedjelje svakodnevno da zalijeva ovo cvijeće u našoj učionici?“ Ko će se odlučiti? Zbog čega? Koje su posljedice (koristi, cijene takve odluke)? Zbog čega se neko od ostalih nije odlučio da izvršava ovaj zadatak?...

Sadržaj fokusa u završnom razredu srednje škole, na početku lekcije "Civilno društvo i demokratija", pa i na početku obrade teme „*Demokratija i civilno društvo*“, sa studentima može, na primjer, biti:

"U Pravdogradu je osnovano humanitarno dobrovoljno društvo "Osmijeh". Već se pročulo po aktivnostima:

- obilazak starih i iznemoglih osoba koje same stanuju, razgovori s njima, donošenje lijekova, hrane, itd.,
- prikupljanje odijevnih predmeta za siromašne,
- dobrovoljni rad u dječijem domu, školi, kulturnim ustanovama, javnoj kuhinji, ekološkim akcijama...,
- posredovanje u ostvarivanju građanskih prava socijalno ugroženih, bolesnih i starih lica,
- organizacija utakmica, koncerata, izložbi – čiji prihod je namijenjen u humanitarne svrhe.

Ovo društvo olakšava postizanje interesa pojedinih građana. O kojim pojedinačnim, ličnim interesima je bilo riječi?

Društvo "Osmijeh" olakšava afirmaciju opštih dobara? Kojih?

Mnoge ovakve organizacije, nezavisne od vlasti, postoje u društvima koja se zovu civilnim, a o kojima ćemo sada nešto više saznati."

Fokus može biti povezan i s iskustvima polaznika. Nije preporučljivo ostvarivanje istovrsnih fokusa tokom relativno dužeg perioda realizacije interaktivnih lekcija. Prilikom realizacije fokusa, odvijaju se višesmjerne komunikacije i dinamične interakcije između aktera lekcije (nastavnika – voditelja i polaznika – učenika, studenata). Presentacija fokusa treba da traje u što kraćem vremenu (1 – 5 minuta), jer je tako efektnija, a ostaje više vremena za naredne (inače opsežnije) edukacijske aktivnosti i etape interaktivne lekcije.

Pored dominirajućih interaktivnih (grupnih, tandemskih, odjeljenjskih) aktivnosti učenja i poučavanja, u interaktivnoj lekciji povremeno se organizuje vremenski ograničeno *rješavanje individualnih zadataka* polaznika (učenika, studenata). Mogu to biti zadaci različitog oblika, sadržaja i složenosti, kao što su: usmjereno čitanje (čitanje u sebi sa zadatkom) u funkciji uočavanja osnovnih ideja, manje poznatih riječi, uobličavanja odgovora na pitanja; identifikacije reprezentativnih primjera u neposrednoj društvenoj stvarnosti; klasifikacije društvenih pojava; razlikovanja koristi i cijena postupaka građana, vlasti, društvenih organizacija; analize izvoda iz dokumenata, literature, dnevne štampe; pojedinačne aktivnosti likovnog ilustrovanja, simulacije, istraživanja, i slično.

Osim programske relevantnosti, individualni zadaci treba da budu jasno formulisani, vremenski ograničeni i razvojno

stimulativni, tj. ni preteški ni prelaki, nego u zoni bliskog razvoja spoznajnih, djelatnih i tvoračkih potencijala pojedinaca.

Primjer individualnog zadatka u V razredu OŠ, u lekciji "Koliko autoriteta bi trebalo da ima vođa?"

- A, sada će svako za sebe tiho pročitati dio teksta lekcije s naslovom: "Ideje koje ćeš učiti", na 99. str. udžbenika. Nakon čitanja, treba smisliti novi, tj. svoj primjer izbora vođe i kazati mu šta može da radi (šta će biti njegova ovlaštenja – moći i odgovornosti), a šta ne može da radi (ograničenja). Radićete 5 minuta, a zatim svaki učenik može očekivati da će saopštiti svoj primjer izbora vođe, kao i njegovih ovlaštenja i ograničenja.

Među strukturalno-dinamičkim komponentama stvaralačkih vježbi u toku interaktivne lekcije značajno mjesto mogu imati i *tandemsko i grupno rješavanje problema*.

Gotovo u svakoj lekciji (naročito na programskom nivou osnovne i srednje škole) izvodi se i interaktivno rješavanje problema kao jedna od dominantnih glavnih vježbi.

Za razliku od problemske nastave u okviru ostalih predmeta gdje postoje tri povezane etape aktivnosti (1. formulisanje problema ili stvaranje problemske situacije, 2. samostalno rješavanje problema na nov način i 3. provjera tačnosti rješenja i originalnosti postupka), u osnovnoškolskim² i srednjoškolskim udžbenicima³ u svakoj lekciji već je postavljen problem čije rješavanje je u funkciji produbljivanja znanja, podsticanja sposobnosti i njegovanja građanskih vrлина. No, to ne znači da nastavnik nema mogućnosti da (umjesto tih u udžbenicima opisanih problemskih situacija) postavi novi aktuelni problem iz društvene stvarnosti ili hipotetički problem, ako njegovo rješavanje doprinosi ostvarivanju ciljeva lekcije.

Učitelj može, na primjer, organizovati tandemsko petominutno rješavanje problema navedenih u udžbeniku za drugi razred OŠ (str. 60) u metodičkim fazama:

I *Uputstvo za rad*: rješavaćete u parovima 5 zanimljivih u udžbeniku (na 60 str) opisanih problema. Što brže pročitajte prikaz problema, pa zajednički odlučite da li je ono što se desilo pravedno i napišite grafitnom olovkom znak "+". Ako procjenjujete

---

2 Vidi: *Osnove demokratije*, prvi koraci, udžbenik za učenike I – IV razreda, CIVITAS, BiH.

3 *Demokratija i ljudska prava*, udžbenik za učenike srednje škole, CIVITAS, 2001.

da je to nepravedno, napišite znak "-". Metodički uvježban učitelj takvo uputstvo može dati za oko jednu minutu.

II *Tandemsko rješavanje problema* (oko 5 minuta), primjeri problema:

- Na ručku, najveći dječak je dobio jedan kolačić. Najmanji dječak je dobio četiri kolačića.
- Troje djece je prekršilo školsko pravilo. Učiteljica im je rekla da ne smiju izlaziti u dvorište za vrijeme odmora.

III *Provjera tačnosti rješenja problema*: Za svaku problemsku situaciju jedan slučajno odabrani par saopšti svoje rješenje. Ostali to rješenje uporede sa sopstvenim odgovorom, uz nastavnikovu verifikaciju.

Studenti i srednjoškolci imaju predznanja, sposobnosti i vještine da interaktivno rješavaju mnogo složenije probleme u procesu obrazovanja za demokratiju.

Među glavnim vježbama, naročito na srednjoškolskom i univerzitetskom nivou, vrlo često se izvodi *kritičko razmišljanje*. Na primjer, nastavnik može organizovati vježbu interaktivnog kritičkog razmišljanja srednjoškolaca u okviru lekcije "Predstavljanje građana – interesne grupe u civilnom društvu". Orijentacioni metodički tok vježbe (Isto, 2002, str. 220):

I organizaciono-pripreme aktivnosti: razvrstati učenike u 5 grupa i dati im zadatak da pročitaju odgovarajući dio teksta, da ga kritički analizuju i zaključke prezentuju pred cijelim odjeljenjem (oko 2 minute),

II čitanje, kritičko analiziranje i zajedničko grupno zaključivanje po dijelovima teksta (oko 7 minuta):

1. grupa: specifičnosti interesnih grupa,
2. grupa: funkcija interesnih grupa,
3. grupa: aktivnosti interesne grupe,
4. grupa: prednosti razvoja interesnih grupa,
5. grupa: cijene djelovanja interesnih grupa.

III prezentacije rezultata grupnog kritičkog razmišljanja (2 minute po grupi).

U suštini, interaktivna vježba kritičkog razmišljanja ima sličnu metodičku strukturu, obilježja i efekte kao i interaktivna vježba rješavanja problema.

Razvijanje sposobnosti argumentovane odbrane ocjena, ideja, prijedloga, zaključaka i zauzetih stavova najuspješnije se postiže u okviru *debate* koja se može organizovati na starijem osnovnoškolskom, srednjoškolskom i studentskom uzrastu.

Debata može biti dominirajuća vježba u toku interaktivne lekcije, kao što je to, primjera radi, u završnom razredu srednje škole, u lekciji "Debata za razred – da li nam je potrebna vlast?".

Orijentaciona struktura te debate:

I Priprema debate – razvrstati učenike u tri grupe: 1. pozicionu, koja priprema argumente za odbranu stava da nam je vlast potrebna, 2. opozicionu, koja priprema argumente za negiranje stava prve grupe i dokazuje da nam vlast nije potrebna i 3. sudijski odbor, koji će saslušati grupe, postavljati im pitanja, osporavati argumente i procijeniti koja je grupa bila bolja. Izbor predstavnika grupe koji će iznijeti stav grupe sudijskom odboru (oko 10 minuta).

II Izvođenje debate:

1. Predsjedavajući sudijskog odbora zatraži početak debate;
2. Predstavnik svake grupe iznosi stav i argumente grupe, uz mogućnost dopuna ostalih članova grupe (u roku od 5 minuta). Nakon svake prezentacije, sudijski odbor postavlja pitanja.

3. Na pitanja može odgovarati bilo koji član grupe. Prije odgovora, članovi se mogu konsultovati.

III Vrednovanje debate tako što sudijski odbor raspravlja o uvjerljivosti grupnih odbrana stavova i argumenata i bira uspješniju grupu. Predsjedavajući obrazlaže odluku odbora (Isto, str. 221).

Debata je pogodna interaktivna glavna vježba i za razmatranje cijena i koristi određenih društvenih fenomena i ostalih kontroverznih pitanja razvoja demokratskog civilnog društva.

U stvaralačkoj edukacijskoj praksi zapaženo je da se među najatraktivnije glavne vježbe uvršćuju i *simulacije ili igrokazi*. Ova vrsta glavnih vježbi treba da bitno olakšava realizaciju ciljeva lekcije, da bude primjerena psihofizičkom uzrastu polaznika, da je pripremljena materijalno-tehnička osnova simulacije i da se postigne vremenska racionalnost. „Simulacije određenih društvenih zbivanja, odnosa između društvenih grupa, interesa pojedinaca i opšteg dobra, prava i odgovornosti građana i predstavnika izvršne vlasti, rješavanja društvenih konflikata, izbora pojedinca na poziciju vođe, te određivanja njegovih ovlaštenja i ograničenja, relacije između nezavisnih medija i nosilaca javnih funkcija, angažovanja društvenih organizacija u prezentaciji određenih pitanja kako bi došla na dnevni red javne

politike, i slično, vrlo su impresivne i spoznajno stimulativne interaktivne vježbe“ (Isto, str. 218).

Navodimo primjer simulacije na najmlađem školskom uzrastu, u drugom (II) razredu OŠ, u okviru lekcije "Koji su pravedni načini da se podijele stvari?"⁴

Učenici treba da pokažu šta su naučili, odnosno da dođu u situaciju da praktično primjenjuju naučeno o pravednim načinima podjele stvari. Etape ove simulacije su:

I pripremne aktivnosti – obezbijediti lutke – mačke, mačeta, jazavca, psa i miša; a ako to nije moguće, nacrtati ih na većim komadima čistog papira; formiranje grupa od po 6 članova – likova: 1. voditelj simulacije, 2. mačka, 3. mače, 4. jazavac, 5. pas i 6. miš; dati svakoj grupi iste zadatke: 1. u grupi pročitati priču "Mala šarena mačka" (udžbenik za učenike I – IV razreda OŠ, str. 60), 2. obučiti kako riješiti problem opisan u priči, koristeći ideje, potrebe, sposobnosti i zasluge, 3. vježbati simulacije uloga, pripremajući igrokaz;

II realizacija grupnih zadataka – čitanje priče, razgovor i odlučivanje o pravednom rješenju, probe simulacijskog igrokaza, što traje oko 5 minuta;

III grupna prezentacija simulacijskog igrokaza pred cijelim odijeljenjem, uz podršku aplauzom prisutnih, što čini svaka grupa naizmjenično u vremenu po 3 minute;

IV sažeta provjera efekata simulacije – razgovor učitelja sa cijelim odijeljenjem o tome da li bi bilo pravedno da mačka dijeli hljeb s jazavcem, psom i mišem; zašto, koliko je vježba bila zanimljiva, u šta smo se uvjerali, zbog čega smo izvodili vježbu, itd.

Navedena simulacija može se u sažetom vidu izvesti i kao vježba provjere razumijevanja u etapi zaključivanja lekcije (tada može simulacijski igrokaz izvesti jedna prethodno, tj. prije časa, čak prije nekoliko dana pripremljena grupa, a nakon toga se upućuju učenicima pitanja o pravednoj podjeli hljeba, s obzirom na kriterije, potrebe, sposobnosti i zasluge).

Postoje i ostale vrste simulacijskih vježbi kao što su, na primjer, simulacije predizbornih kampanja, zasjedanja parlamenta, javnih protesta, itd.

---

4 Ova lekcija realizuje se u okviru OSNOVA DEMOKRATIJE kao jednog od programskih područja vaspitnog rada odjeljenjske zajednice u drugom razredu osnovne škole.

Metodički smisao *stvaralačkih* interaktivnih i individualnih *vježbi* nije u umjetničkom i zabavnom ispoljavanju, već u kvalitetnijem usvajanju sadržaja programa građanskog obrazovanja. Dakle, treba ih tako koncipirati da u prvom planu bude stjecanje aplikativnih i trajnijih znanja iz programa građanskog obrazovanja, usavršavanje građanskih umijeća, razvijanje strategija kompetentnog i posvećenog građanskog djelovanja, a u drugom planu može se odvijati zabava, igra i ugodna, emotivna atmosfera i demokratska komunikacija.

Za učenike (osobito mlađeg školskog uzrasta) najprivlačnije su stvaralačke interaktivne likovno-ilustrativne vježbe. Na primjer, u lekciji "Šta je autoritet?" parovi prvačića mogu nacrtati dva crteža. Na jednom crtežu biće osoba koja koristi autoritet, a na drugom osoba koja koristi moć bez autoriteta. Nakon toga, pokazaće ilustracije pred cijelim odjeljenjem. Poželjno je da svaki član para pokaže jedan zajednički crtež. Svi učenici treba da posmatraju, da eventualno traže pojašnjenja, te da autore podrže aplauzom. Pored skiciranja, crtanja, slikanja, učenici rado interaktivno pripremaju kolaže, igrokaze, grafite, portofolije, pišu eseje, i slično.

Kao prihvatljivi dokazi da su postignuti očekivani rezultati, u okviru glavnih vježbi česte su *prezentacije* grupnih, tandemskih i odjeljenjskih edukacijskih aktivnosti. Pokazivanjem crteža, skica, grafita, kolaža, portofolija, izvođenjem simulacija, igrokaza, debata i slično učenici doživljavaju pozitivna potkrepljenja (pohvale, podršku), povećavanje samopoštovanja i motivacije za postignućem, a istovremeno se intenzivira usavršavanje komunikacijskih vještina i sposobnosti javnog istupanja, što je dragocjeno u profilu kompetentnog, informisanog, angažovanog i posvećenog građanina demokratskog civilnog društva.

Nezaobilazna komponenta dinamičke strategije stimulisanja stvaralačkog ispoljavanja učenika (i studenata) u nastavi građanskog obrazovanja je nastavnikovo kreiranje pitanja koja pokreću i podržavaju divergentno mišljenje. Pitanja divergentnog mišljenja su ona pitanja koja predstavljaju intelektualne operacije u kojim smo slobodni da nezavisno razvijemo svoje ideje ili da zauzmemo novi pogled ili perspektivu o datom pitanju. Proces mišljenja koji su uključeni u postavljanje i odgovaranje na ova pitanja su *predviđanje, postavljanje hipoteza, pretpostavljanje i rekonstrukcija*.

Pitanja divergentnog mišljenja obično počinju ovim riječima ili frazama:

- Zamislite...
- Predvidite...
- Pretpostavite...
- Kako bi...
- Ako... onda...
- Možete li kreirati...
- Šta su neke od posljedica...
- Primjeri pitanja divergentnog mišljenja:
- Zamislite da se Cezar nije vratio u Rim iz Galije. Da li bi Carstvo postojalo?
- Kako bi se život u 2100. godini mogao razlikovati od ovog danas?

Od deset temeljnih kvaliteta rada učenika u procesu građanskog obrazovanja (Ilić, 2004, str. 22; prema Schlechty, 2004) u okviru strategije podsticanja stvaralačkog ispoljavanja učenika u nastavi ostvaruju se:

1. fokusiranje aktivnosti na proizvod ili izvedbu značajnu za učenike;
2. upoznatost sa jasnim i zanimljivim standardima, jer učenici vole da znaju šta se tačno od njih očekuje i kako se ta očekivanja vežu s nečim do čega im je stalo;
3. zaštićenost od neželjenih posljedica početnih neuspjeha, pošto su učenici više zainteresovani kad mogu pokušati uraditi zadatke bez sramote, kazne ili inferiornosti.
4. potvrda značaja performansi, jer učenici su motivisaniji kad im relevantne osobe (nastavnici, kolege, roditelji) daju do znanja da oni misle da je učenički rad važan (u što se mogu uvjeriti uvidom u portfolio);
5. inovativnost i raznolikost, jer učenike više interesuje rad u kome su permanentno izloženi novim načinom rada;
6. originalnost u izvršavanju zadataka koji imaju stvarne posljedice, što dovodi do poboljšanja motivacije, a trivijalni, beznačajni i neprirodni zadaci ne uzimaju se ozbiljno i s interesovanjem;
7. organizacija informacija i znanja na jasan i dostupan način za njihovu primjenu u rješavanju bliskih problema.

U okviru strategije fleksibilnog usmjeravanja stvaralaštva u građanskom obrazovanju, nastavnik vodi učenike kroz korake

potrebne za korištenje vještine tromodalnom pristupu – čuj/vidi/uradi. Nastavnik mora biti dostupan da pruži povratne informacije u inicijalnom stadiju učenja, da osigura da učenici vježbaju uz minimalne pogreške. Aktivno učešće učenika je konstantno mentalno uključenje u sadržaj koji se predaje.

Nadgledanje i prilagođavanje stvaralačkog ispoljavanja obuhvata:

- Trenutan odgovor na ono što učenike zaokuplja i ono čime se bave;
- ponašanje učenika koje se može nadgledati (npr. vođenje bilježaka, diskutovanje s kolegom, izrada likovne ilustracije, pisanje obrazloženja, kreiranje projekta, pisanje eseja...);
- provjeravanje ponašanja;
- tumačenje ponašanja;
- prikladno postupanje.

Neophodno je da nastavnik ima u vidu da značenje ne postoji u materijalu. Ono postoji u odnosima između materijala koje se uči i postojećeg znanja i iskustva učenika. Značenje je sposobnost uma da razumije i vrednuje ono što se uči. Zadržavanje znanja učenika zavisi od razumijevanja i prihvatanja značenja gradiva (sadržaja), stepena originalnog učenja, modelovanja, rasporeda vježbi i transfera. „Kada je nastavnik dostupan da pruža povratne informacije u inicijalnim studijama učenja osigura da učenici vježbaju uz minimalne greške. Originalno učenje se može postići putem: osvrta i vježbi, preciziranja i pojašnjenja“ (Ilić, 2004, str. 23).

Tokom planiranja, a i u implementaciji interaktivne lekcije u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, uspješan nastavnik stalno *misli kao evaluator*, postavljajući sebi pitanja:

1. Po kojem kriteriju ću procjenjivati rad učenika?
2. Koji su nesporazumi u vrednovanju znanja, razumijevanja, vrlina, produkata (radova...) aktivnog učešća učenika u učenju najčešći i kako provjeriti da li su se desili?
3. Šta bi bio dovoljno uvjerljiv dokaz razumijevanja koncepata, principa demokratije, mjera javne politike, strukture civilnog društva, i slično?
4. Koji zadaci moraju biti „crvene niti vodilje“ nastavnog rada?
5. Kako ću razlikovati učenike koji istinski razumiju programski sadržaj od onih koji ne razumiju?

6. Kako stimulirati, podržavati i afirmirati inventivnost, dosjetljivost i originalnost učenika u rješavanju problema u nastavi građanskog obrazovanja?

Orijentacioni kriteriji procjene razumijevanja onog što učenici rade u procesu obrazovanja za demokratiju mogu biti slični prikazanim u sljedećem tabelarnom pregledu.

Kriteriji procjene učenikovog razumijevanja:

Objašnjenje	Interpretacija	Aplikacija	Perspektive	Suosjećanje	Znanje o sebi
Tačno	Značajna	Efektivna	Provjerljivo	Osjetljivo	Samosvjesnost
Koherentno	Perceptivna	Djelotvorna	Otkrivajuće	Otvoreno	Metakognitivno
Obrazloženo	Bitna	Tečna	Perceptivno	Receptivno	Prilagođavajuće
Sistematsko	Ilustrativna	Adaptivna	Razumno	Perceptivno	Refleksivno
Analitičko	Otkrivajuća	Graciozna	Neobično	Diskretno	Mudro
Opravdano		Zahvalna		Taktično	

(prema: Haas, N, 2004, fotokopije)

Osnovni smisao evaluacije jeste unapređivanje procesa i poboljšanje rezultata učenja i poučavanja u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, kao i poboljšavanje strategije nastavnikovog podsticanja stvaralačkog rada učenika (i studenata) u toj oblasti.

Strategija podsticanja istraživačko-stvaralačkog vannastavnog rada učenika i studenata u građanskom obrazovanju

Nastavnici imaju izuzetno povoljne mogućnosti podsticanja istraživačko-stvaralačkog ispoljavanja učenika starijeg osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta i studenata nastavnčkih fakulteta u okviru vannastavne aktivnosti građanskog obrazovanja poznate pod nazivom „Mi, narod... Projekt građanin“⁵. Društveni i pedagoški smisao ove edukativno-

5 Metodološko-edukacijski koncept ovog projekta razvijen je u Centru za građansko obrazovanje u Kalabasasu, Kalifornija, SAD (5146 Douglas Fir Road Calabasas, CA 91302 - 1467). Uz pomoć OPA (Ured za odnose sa

eksplorativne strategije jeste inventivno motivisanje i fleksibilno usmjeravanje mladih u upoznavanju, proučavanju i kreiranju procesa pripremanja, donošenja i provođenja mjera javne politike, uz aktivno učešće njih kao odgovornih i aktivnih građana demokratskog društva.

U okviru ovog projekta, učenici ne ovladavaju samo relevantnim građanskim znanjima o političkim procesima, već upoznaju procedure i metode koje se koriste u tim procesima, formiraju uvjerenja o neophodnosti njihovog aktivnog učešća u javnoj politici⁶, razvijaju sposobnosti kritičkog suđenja o društveno-političkim zbivanjima i sposobnosti stvaralačkog mišljenja prilikom uočavanja društvenih problema i produkovanja novih ideja prilikom njihovog rješavanja u skladu sa zajedničkim dobrom i interesima građana.

Od samog uključivanja učenika u ovaj projekat, aktivizacijsko-trenerski obučeni nastavnici omogućuje im da stječu praktična iskustva i stvaralačke kompetencije u kreiranju⁷ mjera javne politike.

Nastavnik neće držati učenicima predavanja o javnoj politici. Na samom početku realizacije strategije podsticanja stvaralačkog rada učenika, nastavnik može dati zadatak da parovi (ili grupe) pronađu u novinama primjere mjera javne politike u različitim oblastima (djelovanje lokalne ili državne vlasti,

---

javnošću Američke ambasade u BiH) i sponzorskih donacija Ministarstva za obrazovanje SAD – Ureda za razvoj i unapređenje obrazovanja i Fonda za demokratizaciju Istočne Evrope (SEED) vlade SAD prevedeni su i adaptirani materijali i u formama priručnika za učenike i nastavnike (po odobrenju Ministarstva prosvjete RS) štampani u CIVITASU BiH, 2000. godine.

6 Pod pojmom „mjera javne politike“, podrazumijeva se unaprijed dogovoren način na koji vlast ispunjava svoje odgovornosti, kao što su zaštita prava pojedinaca i promovisanje dobrobiti svih ljudi. Zakonodavna vlast kreira mjere javne politike u formi zakona, a izvršna vlast u obliku propisa i pravila koje primjenjuje. No, donošenje odluka na demokratski način zahtijeva i saglasnost građana i njihovo učestvovanje u vlasti.

7 Nastavnik treba da skrene pažnju učenicima na početak kreiranja javne politike u društvenoj stvarnosti. Početak je takve kreacije „u trenutku kad ljudi u zajednici primijete da postoji problem. To mogu primijetiti kroz medije, preko političara, građanskih grupa ili institucija vlasti. Nakon toga, ljudi formulišu ideje o tome koji je najbolji način da se taj problem riješi. Ljudi s idejama pokušavaju ubijediti vlasti da usvoje njihove ideje i realizuje njihova rješenja („Mi narod... Projekat građanin“, priručnik za nastavnike CIVITAS BiH, 2000, str. 5). Moguće su i nesuglasice o tome ko i što treba da učini. Daju se i alternativni prijedlozi i traži za njih podrška. Kad se ljudi slože, treba da ubijede odgovarajući nivo ili instituciju vlasti da usvoji mjeru javne politike, te da je i provede.

ekonomija, obrazovanje, sport, kulturna politika...). Poslije prezentacije po jednog primjera javne politike, učenici mogu dobiti zadatak da napišu definiciju mjere javne politike. Nastavnik može da na tabli ispiše termine koji se u definicijama pojavljuju više puta. Služeći se primjerima iz novina i zajedničkim terminima fleksibilno usmjeravani učenici inventivno oblikuju zajedničku definiciju javne politike. Zatim, učenici upoređuju svoju definiciju mjere javne politike s onima koje su dali poznati mislioci i naučnici. Poželjno je razgovarati s učenicima o poboljšanju njihovog razumijevanja mjera javne politike tokom takve vježbe. Ono se može i provjeriti postavljanjem pitanja:

- Ko ima odgovornost za kreiranje mjera javne politike?
- Kako se mjere postojeće javne politike mogu mijenjati?

Pozitivni rezultati strategije podsticanja stvaralačkog ispoljavanja učenika i studenata ostvaruju se u toku njihovog fleksibilnog vođenja kroz korake realizacije programa „Mi narod... Projekt građanin“:

1. Prvi korak: *Identifikacija problema javne politike u određenoj društvenoj zajednici.*

Intenzivno stimulišući razvoj njihove osjetljivosti za uočavanje novih problema (kao stvaralačke sposobnosti), nastavnik će sa učenicima razgovarati o problemima u njihovoj sredini, upućivati ih da razgovaraju s roditeljima, susjedima i ostalim članovima zajednice; da prikupljaju informacije kako bi izabrali problem javne politike za koji se opredijeli većina njihovih kolega. Uspješnost ovog koraka ne procjenjuje se prema formulaciji problema, već „na osnovu kvaliteta prikupljanja, selekcije i procjene informacija o problemima i na osnovu kvaliteta istraživanja i razvoja predložene mjere javne politike i plana akcije za njeno promovisanje“. („Mi narod... Projekat građanin“, CIVITAS BiH, 2000, str. 9). Učenici prikupljaju podatke primjenom Upitnika, koji je dat u okviru ovog projekta.

2. Drugi korak: *Izbor problema koji će učenici proučavati u odjeljenju.*

Nastavnik razgovara s učenicima o tome šta su naučili o problemima u svojoj zajednici. Time podstiče razvoj sposobnosti kritičkog razmišljanja. Prilikom preferencije i demokratskog izbora jednog problema, stimuliše se razvoj demokratskog, partnerskog i responsibilnog učešća učenika u neposrednom socijalnom okruženju.

3. Treći korak: *Prikupljanje informacija o problemu koji će odjeljenje proučavati.*

U okviru ovog koraka, učenici treba da prikupe dodatne informacije o odabranom problemu koje će koristiti pri izradi portfolija i formiranja dokumentacije. Formiraju se istraživačke ekipe učenika koje će se, obavljajući pomenuti zadatak, uz nastavnikove nesputavajuće instrukcije, unapređivati sposobnosti identifikacije izvora informacija, selekcije podataka i klasifikacije dokumenata o tome.

4. Četvrti korak: *Izrada razrednog portfolija, koji se sastoji od panoa i dokumentacije.*

Pano ima četiri dijela, na kojim se prikazuju, redom: 1. problem, 2. alternativne mjere (rješenja), 3. odabrana mjera javne politike (naše rješenje) i 4. plan akcije. Podijeljeni u četiri ekipe, učenici treba da što kreativnije i preglednije, likovno, grafički i tekstualno, izrade svoj dio panoa, inventivno koristeći radove koje su pripremile istraživačke grupe. Nenametljivo ih instruišući, nastavnik pokreće i podržava razvoj sposobnosti metodološke elaboracije, likovnih i jezičkih tvoračkih potencijala.

5. Peti korak: *Prezentacija portfolija*, kad svaka od četiri ekipe učenika, u školi ili na takmičenju, usmeno prezentuje svoj rad, razvijajući sposobnosti javnog istupanja i argumentovanog odgovaranja na postavljena pitanja.

6. Šesti korak: *Osvrt na naučeno*, kad učenici odgovaraju na pitanja šta su i kako naučili i šta bi drugačije uradili kad bi istraživali problem mjere javne politike i kad bi pripremali drugi portfolio. U ovoj fazi strategije podsticanja istraživačko-stvaralačkog vannastavnog rada u građanskom obrazovanju, nastavnik stimuliše razvoj kritičko-evaluativnih sposobnosti učenika, kojim će se služiti u različitim situacijama građanskog prosuđivanja, slobodnog i odgovornog djelovanja.

Zaključak

Izuzetan je društveni, naučni i praktični značaj razvijanja, primjene, istraživanja i unapređivanja strategija podsticanja stvaralačkog ispoljavanja učenika osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta, studenata i postdiplomaca u okviru savremenog građanskog obrazovanja.

Prema pedagoško-psihološkim odrednicama i didaktičko-metodičkim specifičnostima, razlikuju se dvije grupe strategija podsticanja stvaralačkog ispoljavanja učesnika građanskog obrazovanja: 1. strategije u redovnom nastavnom procesu (strukturalno-dinamičke komponente stvaralačkih vježbi u interaktivnoj lekciji građanskog obrazovanja: individualno, tandemsko i grupno rješavanje problema; kritičko razmišljanje; likovno-grafičke ilustracije i prezentacije; simulacija debate; igre uloga, esej, analiza slučaja...) i 2. istraživačko-stvaralačke i eksplikativno-prezentacijske elaboracije mjera javne politike (implementacija projekta „Ja, građanin“) po metodološko-kreativnim koracima.

Neophodno je dalje izučavanje i usavršavanje ove edukacijsko-stvaralačke oblasti, kao i trenažno-metodičko osposobljavanje nastavnika za studiozno pripremanje, kreativno izvođenje i kompetentno vrednovanje tokova i vaspitno-obrazovnih ishoda navedenih i drugih strategija podsticanja stvaralačkog ispoljavanja učenika i studenata u okviru građanskog obrazovanja prikladnog našim društveno-istorijskim i kulturno-civilizacijskim specifičnostima.

Literatura

1. Avery, Patricia (2002): *Користење истраживања у грађанском образовању за побољшање курсева о методама подучавања друштвених студија*, Univerzitet Minesote, Photocopy.
2. Dahl, Robert A. (1998): *О демократији*. New Haven, CT: Yale University Press.
3. Gibson, Chyntia, Peter Levine, and Others (2003): *Грађанска мисија школа*. New York: Carnegie Corporation.
4. Илић, Миле (2002): *Компоненте интерактивне лекције у грађанском образовању*, Зборник радова „Демократија и људска права“, CIVITAS@ БиХ.
5. Илић, Миле (2004): *Унапређивање образовања за демократију и људска права*, „Наша школа“, Б. Лука, бр. 3-4.

6. *Изазови демократије и школа* (2002), Институт за педагошка истраживања, Београд.
7. McPike, Elizabeth, and Others (2003): *Образовање за демократију*. Washington, DC: Albert Shanker Institut.
8. „Ми народ... Пројект грађанин“, (2000): приручник за наставнике, ЦИВИТАС БиХ.
9. Nancy Haas (2004): *Материјали из Методологије грађанског образовања* (фотокопије), припремљени за Програм сертификације средњошколских наставника за предмет „Демократија и људска права“, CIVITAS@ БиХ, САРАЈЕВО.
10. Niemi, Richard, and Jane Junn (1998): *Грађанско образовање: Шта чини да ученици уче?* New Haven, Connecticut: Yale University Press.
11. Stimman Branson Margaret (2002): *Савремени изазови грађанског образовања*, у зборнику радова „Демократија и људска права“, CIVITAS@ БиХ, Сарајево.